

**СУФИКСИ -ТЕЉ И -ЛАЦ У ЈЕЗИКУ
БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ ПИСАЦА
XX ВИЈЕКА**

ИБРАХИМ ЧЕДИЋ

Институт за језик, Сарајево

UDK: 808.61/62—22

Прегледни рад

Примљен: 13. 10. 1991.

Прихваћен: 04. 12. 1991.

У овом раду ријеч је о феномену творбене синонимије, конкретно о синонимији изведеница на *-тељ* и *-лац*, а као илустрација послужила је грађа из корпуса босанскохерцеговачких писаца XX стољећа.

1. Предмети, појаве и односи из стварности не изражавају се у језику увијек истим средствима, па се синонимија јавља на различитим језичким нивоима. Феномен синонимије, као што је познато, постоји и у творби ријечи, у низу синонимних творбених модела. До сада се у нашој лингвистици феномену синонимије у творби ријечи није посвећивала значајнија пажња. У центру пажње најчешће су били начини творбе ријечи, а о синонимији се углавном говорило узгредно.¹

У овом прилогу пажњу смо усмјерили само на изведенице са суфиксима *-тељ* и *-лац* у језику босанскохерцеговачких писаца XX вијека, водећи рачуна о заступљености представника свих народа који живе у Босни и Херцеговини.

Суфиксима *-тељ* и *-лац* образован је низ лексема у нашем језику. Као примјер можемо навести да се у истом значењу употребљавају изведенице: *бранитељ* и *бранилац*, *тужитељ* и *тужилац* и сл. Оба примјера тог синонимног творбеног модела имају исто категоријално значење, спадају у именице мушког рода, припадају истој семантичкој области — *nomina agentis*.²

2. Класификација грађе која се односи на овај творбени модел, а која је узета из дјела босанскохерцеговачких писаца, потврдила је да се већи број изведеница са суфиксима *-тељ* и *-лац* употребљава не само у идентичном значењу него и без стилске дистинкције, док се један број изведеница јавља само на суфикс *-лац*, односно само на *-тељ*.

¹ Уп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Творба речи, Бгд, 1964, Т. Маретић, *Грамматика и стилистика хрватскога или српскога језика*, Згб, 1931, С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, ЈАЗУ, Глобус, Згб, 1986. итд.

² О творбеној синонимији в. рад. Б. Ђорића, *Из творбене синонимије српскохрватског језика*, Научни састанак у Вукове дане, 12/1, Бгд, 1983, 131.

3. У текстовима појединих писаца, чак и у истом дјелу, биљежи-мо потврде и напоредне употребе лексема на *-тељ* и *-лац*, што свједочи да их ни књижевници много не диференцирају ни употребом. Да је тако, показују примјери реченица из Селимовићевог романа *Дервиш и смрт* у којима су употријебљене лексеме *гонилац* и *гонитељ*:

— »... сигурно су *гониоци* питали за овог што стоји разапет на вратима« (Селим. 1/84), ... знали смо и ја и он да ће се *гонитељи* врати-ти (Селим. 1/86).³

Напоредну употребу ових синонима биљежимо и код Дервиша Су-шића: ... из њих сунуше *бранитељи* налудо срећни (Суш. 2/11), ... *брани-оци* се кољу за сваки камен (Суш. 2/10).

4. На исти начин анализирали смо и потврде лексема на *-тељ* и *-лац* у дјелима различитих писаца. Нисмо учили разлике значењске и стилске природе ни у тим потврдама:

— *бранитељ: бранилац*: Је ли то корак... *бранитеља* земље? (Конц. 288), ... рат (је) између освајача туђега и *бранитеља* својега (Кулен. 1/161), ... *бранитељ* вјере и реда по нашим жупама и самостанима (Јовр. 1/90), поред: Личи он Јуки на осуђена човјека у голомој судни-ци ... без *браниоца* (Конц. 123), ... и сада се по витринама могу видјети лица *бранилаца* тврђаве (Џумх. 184), Једна од таквих акција ... била је

³ Анализирана грађа у раду је из дјела следећих босанскохерцеговач-ких писаца: Демалудин Алић, *Босанскохерцеговачка приповијетка XX стољећа*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Алић 2/336), Иво Андрић, *Приповијетке*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Андр. П), Митхат Ђегић, *Раскрића II*, Срј, 1969. (Ђегић), Шукрија Биједић, *Ратне слике из Цазинске крајине*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Бијед.), Владимир Черкез, *Приповијетке*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Черк.), Родољуб Чолаковић, *Казивања II*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Чол.), Борис Ђорић, *Нада*, Срј, 1977. (Ђор. Б.), Зуко Џумхур, *Путописи*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Џумх.), Сеад Фетаховић, *Приповијетке*, Савр. књи-жевност, Срј, 1984. (Фет. I), Ирфан Хорозовић, *Ноћне церемоније*, Савр. књи-жевност, Срј, 1984. (Хор. I), Ратко Илић, *Ратне године*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Илић Р.), Љубо Јандрић, *Јасеновац*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Јандр.), Мухамед Конџић, *Силицијум фронт*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Конц.), Скендер Кулековић, *Приповијетке*, Савремена књижевност, Срј, 1984. (Кулен I), Зденко Лешић, *Поља свијетла и тамна*, Срј, 1971. (Лешић З.), Јо-ван Лубардић, *Приповијетке*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Луб. Ј.), Витомир Лукић, *Приповијетке*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Лукић I), Иван Ловрено-вић, *Путовање И. Ф. Лукића*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Ловр. И.), Милан Мучибабић, *Камен и пепео*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Мучиб. I), Јасмина Мусабеговић, *Путописна проза*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Мусаб.), Осман Азиз, *Изабрана дјела*, Сарајево, 1979. (ОА), Нејо Парезанин, *Жеђ*, Савр. књи-жевност, Срј, 1984. (Падез.), Ненад Радоновић, *Смрт Алојза Кризмана*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Рад.), Тамара Смијерић, *Приповијетке*, Савр. књижев-ност, Срј, 1984. (Смијер. I), Перо Слијепчевић, *Огледи о домаћим темама*, Иза-брана дјела II, Срј, 1980. (Слијепч.), Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Селим. I), Дервиш Сулић, *Хоца Страх*, Савр. књи-жевност, Срј, 1984. (Суш. 2), А. Б. Шимић, *Поезија*, Згб, 1960. (Шим. А. Б.), Ристо Трифковић, *Воз за свацуће*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Трифк. I), Ристо Трифковић, *Још о роману у БиХ*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Трифк. 4), Стеван Топчић, *Тајна преписки*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Топч.), Заим Топчић, *Грумен сунца*, Савр. књижевност, Срј, 1984. (Топч. 3).

и формирање гласила које би узело на се улогу... *браниоца* владиних идеја (Ђор. Б. 87).

— *гонитељ:гонилац*: ...*гонитељ* је био двоструко виши (Топч. 3. 96), поред: ...*моји гониоци* су и даље млатили живицу (Лукић 1/64), *моји гониоци* трче испред штенаре (Пареж. 25).

Хранитељ:хранилац: Ту је увек Филлов главни чувар и *хранитељ*, онај Филфил (Анд. П. 98), поред: ...*ваља обезбједити* и *сељаке*, наше *храноце* (Илић Р. 144).

Извјеститељ:извјестилац: ...*ту уметник престаје бити приповедач*, *извјеститељ* — он узима позу филозофа (Слијепч. 82), поред: ...*они већ црн конач увлаче у иглу!* — *настављао је извјестилац* (Јандр. 76).

Обожаватељ:обожавалац: ...*поче и продаја кипова* — *обожаватељима* умјетности (Џумх. 133), ...*петља се околу* — до земље спуштеног репа *праћена обожаватељима* (Лукић 1/290), поред: *обожавалац* Великог октобра (Рад. 1/216), Тако је *Дучић* — *обожавалац*, стиха (Трифк. 4/233).

Побједитељ:побједилац: Наводи се како *Давида побједитеља* дочекују жене (Слијепч. 75), поред: *Побједилац* ће на крају *побједе*... *наградити* *побијеђене* (Сијар. 1/192), *Атмосфера* у СССР-у... *била је свечана* — то је био *Конгрес побједилаца* (Чол. 3/149).

Тужитељ:тужилац: ...*он би између њих једнога поставио за кадију*, другога мјесто *тужитеља*, а трећега *туженика* (ОА 31), поред: *нема спасоносних трагедија* *Сократових тужилаца* (Тонт. 196), за *свјетску јавност* *постало је очигледно да су тужиоци* *паликуће* (Чол. 3/143).

Ову илустрацију употребе творбених синонима вриједно је упоредити с њиховим третманом у рјечницима нашег језика. У *Рјечнику Југославенске академије* регистроване су одреднице: *бранилац:бранитељ*, *гонилац:гонитељ*, *хранилац:хранитељ*, *побједилац:побједитељ*, *тужилац:тужитељ*. Наравно, не спори им се идентитет значења, што потврђују *нарукнице*. Уз *бранилац*, на примјер, стоји: »исто што и *бранитељ*«, или се код *гонитељ* упућује на други његов творбени облик. Једино за *лик обожаватељ* није наведена одредница — потврђен је само облик *обожавалац*.⁴

За разлику од РЈА, у којем преовлађује принцип назначивања свих творбених модела, *Правописни рјечник* из 1960. године форсира облике на *-лац*. Тако овај рјечник биљежи само одреднице *бранилац*, *гонилац*, *обожавалац*, а уз *побједитељ*, *хранитељ*, *тужитељ* истичу се ликови: *побједилац*, *хранилац*, *тужилац*.⁵

У *Правописном приручнику* В. Анића и Ј. Силића такође је дата предност ликовима на *-лац*. Овдје су наведени само ликови: *бранилац*,

⁴ В. *Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности*, Загреб (РЈА).

⁵ В. *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, МС-МХ, Загреб, Нови Сад, 1960.

гонилац, хранилац, тужилац, с тим да је уз лик побједилац напоредо дат и његов пандан побједитељ.⁶

Проф. С. Бабић, међутим, примјењује и заступа другачији критериј од критерија који је спроведен у *Правописном приручнику*. Према његовом мишљењу изведенице на -тељ и -лац употребљавају се у истом значењу, али из практичних разлога предност треба имати изведеница на -тељ.⁷

5. Међутим, кад се став проф. Бабића упореди с праксом, стање изгледа другачије. Наиме, и илустрације које смо предочили показале су да ни један од ова два суфикса не преовлађује, у укупној њиховој дистрибуцији. С друге стране, одређене потврде из језика босанскохерцеговачких писаца демантују постојање облика на -тељ, односно -лац код одређених лексема.

Изведенице на -лац: *слушалац* (Андрић 2/81, Луб. Ј. 116, Мусаб. 542, Чол. 3/252, Суш. 2/104, Топч. З. 175),

— *читалац* (Триф. Д. 2/36, Луб. Ј. 116, Мусаб. 542, Бегић 1/8, Лешић З. 7),

— *преводилац* (Трифк. 1/28, Андрић 2/79, Кулен. 2/112, Бегић 1/30),

— *посјетилац* (Трифк. 1/37, Јандр. 192, Фет. 1/468),

— *ослободилац* (Пареж. 146, Бијед. 61),

— *рушилац* (Чол. 3/157),

— *пратилац* (Шим. А. Б. 202),

Изведенице на -тељ:

— *мучитељ* (Анд. П. 120, Черк. 2, Хор. 1/490),

— *пресудитељ* (Јандр. 51),

— *млатитељ* (Трифк. 1/81),

— *укротитељ* (Џумх. 182),

— *избавитељ* (Кулен. 2/40),

— *истражитељ* (Суш. 2/47).

Као што се види из представљене грађе, у оквиру синонимног творбеног модела изведеница са суфиксима -тељ и -лац није потврђен напоредни облик у становитим случајевима. Одређене изведенице писци употребљавају само са суфиксом -лац или само с -тељ, па ако је потврђен *читалац*, неће се наћи и лик *читатељ*, или ако је потврђен лик *укротитељ*, неће се наћи *укротилац* и сл.

Дистрибуцију изведеница које се једнообразно јављају у језику писаца провјеравали смо са стањем у рјечницима. У РЈА одреднице овим творбеним синонимима су: *слушалац*:слушатељ, *преводилац*:преводитељ, *ослободилац*:ослободитељ, *пратилац*:пратитељ, *мучилац*:мучитељ, *млатилац*:млатитељ, *укротилац*:укротитељ, *избавилац*:избавитељ. У овом рјеч-

⁶ Уп. Владимир Анић, Јосип Силбић, *Правописни приручник хрватскога или српскога језика*, Школска књига, Загреб, 1987.

⁷ В. Стјепан Бабић, *Однос изведеница са -тељ и -лац*, *Језик*, 3—4, Загреб, 1973—1974.

нику регистриране су као одреднице само ликови *читатељ* и *посјетитељ*, те као одредница на *-лац* — лик *рушилац*. Уз одреднице *мучилац* и *избавилац* наведен је само по један извор.⁸

По *Правописном рјечнику* (1960), међутим, дати су напоре само ликови *читалац:читатељ* и *посјетилац:посјетитељ*. *Истражитељ* је регистрован само у овом облику, а преферирани су ликови на *-лац*: *слушалац*, *преводилац*, *ослободилац*, *рушилац*, *пратилац*, *мучилац*, *млатилац*, *избавилац*.⁹

У *Правописном приручнику* В. Анића и Ј. Силића ови су ликови напоредни само у примјерима: *читалац:читатељ* и *посјетилац:посјетитељ*, ликови *мучитељ* и *истражитељ* немају еквиваленте, а код свих осталих префериран је лик са суфиксом *-лац*.¹⁰

Без обзира на рјечничку шароликост, показало се да се ова група примјера мора третирати као и група коју смо претходно разматрали, а односила се на синониме типа: *бранитељ:бранилац*, *гонитељ:гонилац*. Очито је, наиме, да и ове изведенице имају своје пандане, или на суфикс *-тељ*, или на суфикс *-лац*. У пракси, заправо, наилазимо на различите могућности употребе ових синонимних облика — што значи да се једна група ових примјера сусреће у текстовима писаца као синонимни пар, а у другој је уобичајен само облик на *-тељ*, односно на *-лац*. Разлике постоје од случаја до случаја, од писца до писца, па је тиме, вјероватно, условљен и различит приступ овим творбеним ликовима у рјечницима и литератури.

6. Наша грађа свједочи како су изведенице са суфиксима *-тељ* и *-лац* дио лексике босанскохерцеговачких писаца. У избору ових језичких средстава код писаца нема ограничења нити посебне опредјељености за изведенице са овим или оним суфиксом. Оба су заступљена у дјелима писаца са босанскохерцеговачког терена — и Срба и Хрвата и Муслимана. Показују то и сљедеће потврде.

Писци Муслимани употребљавају и једно и друго, па је поред: *бранитељ* (Конц. 228), (Суш. 2/11), *гонитељ* (Топч. 3. 96), *именитељ* (Алић 2/336), *обожаватељ* (Џумх. 133), *хранитељ* (Џумх. 196), потврђено и: *бранилац* (Суш. 2/10), (Конц. 123), *гонилац* (Суш. 2/14), *слушалац* (Суш. 2/104), *преводилац* (Бегић, 1/30), *читалац* (Мусаб. 542), *гледалац* (Бегић, 1/51), *ослободилац* (Биједић, 61) итд.

Опредјељеност за лексеме са само одређеним суфиксом не налазимо ни код писаца Хрвата; поред *бранитељ* (Ловр. 1/90), *обожаватељ* (Лукић, 1/90), *градитељ* (Март. 455) и сл., налазимо и: *бранилац* (Ђор. Б. 87), *пратилац* (Шим. А. Б. 284), *гонилац* (Лукић 1/64), *читалац* (Лешић 3. 7), *чинилац* (Ђор. Б. 66), *преносилац* (Ловр. I 3/36) итд.

⁸ Оп. cit.

⁹ Оп. cit.

¹⁰ Оп. cit.

Ништа другачије није ни код писаца Срба, па поред: *доброчинитељ* (Рад. 1/74), *извјеститељ* (Слијепч. 82), (Јак. I 50), *хранитељ* (Слијепч. 75), *пресудитељ* (Јандр. 30), *чинитељ* (Јандр. 30), *таманитељ* (Трифк. 1/70), *млатитељ* (Трифк. 1/81), регистрирамо и: *извјестилац* (Јандр. 76), *хранилац* (Илић Р. 144), *побједилац* (Чол. 3/149), *гонилац* (Пареж. 85), *бранилац* (Илић Р. 150), *обожавалац* (Трифк. 4/233), *чинилац* (Чол. 3/19) итд.

* * *

7. Анализа корпуса босанскохерцеговачких писаца показала је да ликови творбених синонима о којима је било ријечи у овом раду живе у пракси.

Показало се и како једна група ових изведеница на *-тељ* и на *-лац* нема алтернацију, мада рјечници упућују да је она могућа.

Грађа показује и да се ниједан од ових суфикса не може везати само за писце из једне националне групације.

DIE SUFFIXE *-TELJ* UND *-LAC* IN DER SPRACHE DER BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN SCHRIFTSTELLER DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In der Arbeit wird das Phänomen der Synonymie in der Wortbildung behandelt, und zwar der Synonymie der Ableitungen auf *-telj* und *-lac*, am Beispiel der Sprache von bosnisch-herzegowinischen Schriftstellern des 20. Jahrhunderts. Diese Schriftsteller haben in ihrem Wortschatz Wörter mit beiden Suffixen, also sind *-telj* und *-lac* als Wortbildungseinheiten erhalten geblieben. Die analysierten Beispiele zeigen, daß in der Sprache dieser Schriftsteller synonyme Wortbildungsmodelle der Ableitungen auf *-telj* und *-lac* existieren. Es handelt sich um Ableitungen vom gleichen Stamm, aber mit Hilfe verschiedener Suffixe (z. B. *branitelj* : *branilac* u.ä.). Sie unterscheiden sich nur in der Form, aber ihre Bedeutung ist gleich. Die Untersuchung zeigt, daß es bei diesen Suffixen keinen semantischen oder stilistischen Unterschied zwischen solchen Ableitungen gibt.